

Тема 29. Україна в період загострення кризи радянської системи

Загальна характеристика періоду: поворот від лібералізації до консерватизму в усіх сферах життя; відмова від критики культу особи;
- зростання корупції, хабарництва, **бюрократизму** (засиллю чиновників); **«застій»**; всевладдя **«номенклатури»**; неосталінізм.

У жовтні 1964 р. першим секретарем (з 1966 р. генеральним секретарем) ЦК КПРС стає Л.Брежнєв. 1963 - 1972 рр. першим секретарем ЦК КПУ був П.Шелест. 1972 – 1989 рр. першим секретарем ЦК КПУ був В.Щербицький.

Соціально-економічний розвиток

Реформа голови Ради Міністрів СРСР О.Косигіна (косигінська економічна реформа). Проголошення у вересні 1965 р. на пленумі ЦК КПРС економічної реформи. Суть нових підходів полягала у: розширенні **самостійності підприємств**, переведення їх на госпрозрахунок; посиленні прямих договірних зв'язків між підприємствами; встановленні економічно обґрунтованих цін; матеріальному стимулюванні трудових колективів залежно від результатів їхньої праці; оцінці діяльності підприємств такими «капіталістичними» показниками, як рентабельність і прибуток. Економісти називали восьму п'ятирічку «золотою», стверджуючи, що «період 1966-1970 рр. був найкращим за останні 30 років. Основне **протиріччя** реформи 1965 р. полягає в намаганні владних структур водночас інтенсифікувати два взаємовиключні процеси: **посилити централізм в економіці та задіяти ринкові економічні регулятори** (рентабельність, прибуток тощо). Після незначних позитивних результатів косигінської реформи в соціально-економічному житті СРСР та УРСР посилювалися негативні тенденції.

Конституція УРСР 1978 р.

7 жовтня 1977 р. – прийняття нової Конституції СРСР. 20 квітня 1978 р. – прийняття нової Конституції УРСР.

Основні положення нової Конституції УРСР: УРСР – суверенна держава у добровільному союзі радянських республік; **УРСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР (механізм реалізації цього права не обговорювався);** в УРСР побудоване «розвинуте соціалістичне суспільство», в якому створені могутні продуктивні сили, неухильно підвищується добробут і культура народу; влада в УРСР належить народу, який здійснює її через народних депутатів; **керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи є КПРС (6 стаття);** економіка УРСР є складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу СРСР; гарантія прав (на працю, житло,

безкоштовну освіту, медицину тощо) і свобод (слова, зборів, віросповідання...). Конституція 1978 р. закріплювала підлегле становище УРСР, чимало її статей мали декларативний характер і не відповідали реаліям суспільного життя.

Дисидентський рух

Причини активізації дисидентського руху в другій половині 60-х – на початку 70-х рр.: інтервенція радянських військ у Чехословаччину в 1968 р., яка викликала хвилю протестів; нарада з безпеки та співробітництва в Європі в 1975 р., на якій керівники Радянського Союзу підписали Гельсінський акт, що передбачав гарантію громадських прав і свобод на територіях країн-учасниць наради; ігнорування конституційних прав людини в СРСР; репресії проти інакомислячих; видання у Львові В.Чорноволом самвидавничого журналу «Український вісник» (1970 р.).

Форми діяльності дисидентів: створення підпільних і легальних груп та організацій; розповсюдження нелегальних видань («самвидав»); порушення національної проблеми на різних наукових конференціях; організація Шевченківських свят, вечорів пам'яті Лесі України, Івана Франка тощо; створення гуртків вивчення вітчизняної історії, клубів творчої молоді; організація мітингів протесту, демонстрацій, пікетувань; надсилання письмових заяв («відкритих листів») до вищих органів влади в СРСР та УРСР, до міжнародних організацій.

Форми репресій проти дисидентів: залякування (спеціальні «бесіди» в органах КДБ, організація різноманітних «кампаній» у пресі); застосування адміністративних санкцій (догани, звільнення з роботи); арешти та ув'язнення; ізоляція у психічних лікарнях.

Видатні представники українського дисидентського руху: М.Горинь, В.Марченко, В.Стус, Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, М.Руденко, І.Світличний, С.Хмара, В.Лісовий...

Основні напрями дисидентського руху в Україні

1. Правозахисне (демократичне) дисидентство, репрезентоване Українською Гельсінською Групою (УГГ), тобто групою сприяння виконанню Гельсінських угод щодо прав людини, які були підписані СРСР 1975 р. УГГ була утворена в листопаді 1976 р. в Києві. Її очолив письменник М. Руденко. До складу входили О.Бердник, генерал П.Григоренко, Л.Лук'яненко, І.Кандиба, М.Маринович та інші, всього 37 осіб. **Завдання:** ознайомлювати українське суспільство з Декларацією прав людини ООН, збирати докази порушення владою прав людини, національних прав в Україні, домагатися безпосереднього контакту України з іншими країнами, акредитації в республіці представників закордонної преси, вільного обміну

інформацією та ідеями. До 1980 р. майже три чверті Української Гельсінської групи отримали терміни ув'язнення від 10 до 15 років. Решті дозволено було емігрувати.

2. Релігійне дисидентство, що мало на меті боротьбу за визнання свободи совісті. В Україні воно вело боротьбу за відновлення **українських греко-католицької та автокефальної православної церков**, за свободу діяльності протестантських сект. Найяскравішими представниками цієї течії були **В.Романюк, Й.Тереля**.

3. Національно орієнтоване дисидентство, яке рішуче засуджувало шовінізм, імперську політику центру, форсовану русифікацію, виступало на захист прав і свобод усіх народів. До цього напрямку належать **І. Дзюба, С.Караванський, В.Мороз, В.Чорновіл** та ін.

Репресії влади проти українського дисидентського руху

У **вересні 1965 р.** Україною прокотилася **перша хвиля** арештів проти дисидентів. Жертвами репресій стали діячі української культури, студенти, робітники. Серед них **І. Світличний, М. Горинь, М. Озерний, Я. Гаврич, Б. Горинь, М. Осадчий, О. Мартиненко** та ін. Численні арешти викликали **протести**. **4 вересня 1965 р.** було влаштовано маніфестацію проти репресій у **Київському кінотеатрі «Україна»**. У цій акції брали участь **І. Дзюба, В. Стус, В. Чорновіл** та ін. **У грудні 1965 р.** **І. Дзюба** надіслав лист на ім'я першого секретаря ЦК КПУ **П. Шелеста** та Голови Ради Міністрів УРСР **В. Щербицького** з протестом проти арештів, до якого додав роботу **«Інтернаціоналізм чи русифікація?»**. Проте це не зупинило репресій. У **1966 р.** над 20 заарештованими відбулися політичні процеси. Такі дії офіційних властей зумовили публікацію за кордоном **1967 р. документальної збірки В.Чорновола «Лихо з розуму»**. **В.Чорновола** було засуджено на три роки. Навесні **1968 р. 139 українських діячів науки, літератури та мистецтва** звернулися з листом до **Л.Брежнєва, О. Косигіна, М.Підгорного**, у якому висловлювали рішучий протест проти арештів в Україні та утисків української культури. У **1970 р.** починається **нова хвиля репресій**, яка набирає особливої сили на **початку 1972 р.** У цей час заарештовані **Є.Сверстюк, І.Світличний, В.Чорновіл, І.Дзюба, В.Стус (помер у в'язниці 1985 р.)** ін.

Кримськотатарський національний рух

Кримськотатарський національний рух активізувався після **XX з'їзду КПРС (1956) у місцях депортації кримських татар**.

На поч. 1960-х рр. було створено **Союз кримськотатарської молоді за повернення на Батьківщину**. Його лідерів — **М. Омерова, С. Умерова** — заарештували. У 2-й пол. 1960-х рр. кримські татари створили цілісну організаційну структуру руху. Посилилася агітація за повернення до Криму.

Кримськотатарський правозахисний рух був підтриманий правозахисним рухом у СРСР, а через нього — правозахисниками з-за кордону. Одночасно активісти кримськотатарського правозахисного руху **були одними із засновників створеної в СРСР Ініціативної групи з захисту прав людини (1969)**, брали участь у загальних правозахисних акціях.

У різні роки активну роль діяльності та підтримці кримськотатарського руху брали Аметхан Султан, Ю. Османов, Дж. Акімов, **М. Джемільєв**, С. Меметов, П. Григоренко, А. Сахаров, А. Марченко, О. Костерін, Л. Алексєєва, Г. Алтунян та ін.

Мустафа Джемільєв - політичний та громадський діяч СРСР і України кримськотатарського походження, один із **провідників кримськотатарського національного руху, правозахисник, учасник дисидентського руху, політичний в'язень**. За свої політичні погляди Джемільєв був виключений з ВНЗ та **сім разів був судимий**. Всього він **провів п'ятнадцять років у місцях позбавлення волі**.

Розвиток культури

Шістдесятники - нове покоління митців, які відійшли від шаблонної тематики попередніх часів, не закликали до боротьби за мир, не писали про передовиків колгоспників і робітників заводів, а виходили з того, що «...поезія має бути поезією, а не агітацією у віршованій формі».

Посилювався русифікаторський тиск. Парадоксальна ситуація склалася в кінематографії: з 20 фільмів кіностудії ім. О. Довженка українською мовою знімалося 2-3, переслідування й репресії не обминули талановитих **режисерів — С. Параджанова, Ю. Ілленка, І. Миколайчука**.

Освіта	<u>1972 р. – перехід до загальнообов'язкової середньої освіти.</u>
Література	Перша половина 60-х рр. («шістдесятники») — І. Драч, М. Вінграновський, В. Коротич, Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Стус, В. Шевчук. 1963 р. — початок переслідувань В. Стуса, Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Драча, літературознавців І. Дзюби, І. Світличного. 1968 р. — цькування О. Гончара за роман «Собор»
Мистецтво	<u>70-ті рр. — поширення поетичного кіно: сценарії І. Драча, Ю. Ілленка «Криниця для спраглих», «Вечір напередодні Івана Купала».</u> Переслідування кінорежисерів <u>Ю. Ілленка, С. Параджанова, І. Миколайчука</u> та ін.

Олег Антонов - український радянський **авіаконструктор**, доктор технічних наук, академік.

Михайло Брайчевський - український історик та археолог.

Микола Амосов - український лікар, учений в галузі медицини та біокібернетики, громадський діяч.

Володимир Івасюк - композитор, виконавець і поет. Основоположник української

естрадної музики. Автор пісні "Червона рута" та ін.

Леонід Биков - актор, режисер і сценарист, заслужений артист УРСР і РСФРР, народний артист УРСР.